

TÍZ ÉVE HUNYT EL MILTON FRIEDMAN

■ A második világháború végeztével a chicagói egyetemen egy új gazdasági-szociológiai irányzat körvonalazódott. Ennek elméleti alapját a liberalizmus adta.¹ Az új tanemberei tiltakoztak minden állami beavatkozás ellen, hittek a szabad versenyre épülő gazdaság önszabályozó képességében, és fennn hangoztatták, hogy a gazdasági élet saját piaci automatizmusa és törvényszerűségei által fejlődik a leghatékonyabban.² A chicagói iskola néven híressé és hírhedtté vált elméleti közgazdászok csoportjának vezéralakja Milton Friedman volt, akinek a fentiekről alkotott híressé vált véleménye: „A kormány megoldása a problémára rendszerint van olyan rossz, mint maga a probléma.”³ Ezt a mondást manapság is gyakran idézik. Milton Friedman 1976-ban tüntetések és ellentüntetések között átvette a közgazdasági Nobel-díjat.⁴ Az indoklás a következőképpen hangzott: „a fogyasztói analízis, pénzügytörténet és -elmélet terén elért eredményeiért, valamint a stabilizációs politika komplex voltának megmutatásáért”.⁵

Milton Friedman 1912. július 31-én született New Yorkban. Szülei – Friedman Jenő és Landau Sára – mindketten magyarok voltak. Beregszászon születtek, és az 1890-es években vándoroltak ki Amerikába. Családi gyökereiről így vallott Marx György professzornak: „Édesapám és édesanyám is magyarul beszélt, mert egy kis magyar városban, Beregszászon születtek, ami az I. világháború előtt Magyarország része volt. Csináltak is ebből egy viccet. Egy beregszászi ember mondhatja: Magyarországon születtem, Csehszlovákiában jártam iskolába, Oroszországban nősültem, és most Ukrajnában élek. Folyton költözködöm.

Apám 12 évesen Budapestre ment tanulni. Eredeti neve nem Friedman volt. De mivel sógoránál lakott, Friedman testvéreként emlegették, így maga is a Friedman nevet kezdte használni. (Eredeti nevében nem vagyok biztos, Grünberg, esetleg Grünstein lehetett vagy valami ezekhez hasonló.) Apám 16 évesen emigrált Amerikába. Anyám Beregszászról közvetlenül New Yorkba emigrált, amikor 14 éves volt. Szüleim tehát Magyarországon nem ismerték egymást, de Amerikában egymásra találásukban biztosan volt szerepe hasonló etnikai eredetüknek. Fiatal huszonévesekként házasodtak össze. A családban általában angolul beszéltek, de ha azt akarták, hogy mint gyerekek ne értsük őket, akkor magyarul beszéltek.”⁶

Friedman alig múlt el tizenöt éves, amikor édesapja meghalt. Ő a szűkös anyagi helyzete ellenére egy esztendő múlva felvételt nyert a Ruttgers Egyetemre. A Columbiái Egyetemen matematikát és közgazdaságtant tanult, majd 1933-ban megszerezte a doktori fokozatot. 1937-ben Washingtonban a Nemzeti Gazdaságkutató Intézetben kapott állást. A pénzügyminisztérium szóvivőjeként 1942-ben Friedman javasolta egy tipikusan keynesiánus adózási rendszer bevezetését, a kifizetésekor levont jövedelemadóét vagy forrásadóét.⁷

A háború után visszatért Chicagóba, ahol megalapította a közgazdaságtan chicagói iskoláját (Chicago School of Economics), és ahol 1976-os nyugdíjba vonulásáig oktatott.⁸ Itt fogalmazta meg fő elméleti tételeit, amelyek alapvetően befolyásolták a 20. század végének gazdaságpolitikai gyakorlatát, ezen keresztül aztán a világ gazdaság és a politika alakulását. Az olvasókra a legnagyobb hatást minden kétséget kizáróan a feleségével, Rose Director Friedmannal együtt publikált könyve, az 1978-ban írt *Free to Choose* (Szabad választás) című gyakorolta.⁹ Az amerikaiak többsége hazafias meggyőződéssel olvasta őseiről, hogy „amikor megérkeztek, nem várták őket arannyal kikövezett utak, nem találtak könnyű életet. Viszont kaptak szabadságot és lehetőséget, hogy képességeik legjavát kifejthessék. Kemény munkával, találékonysággal, takarékoszággal és némi szerencsével legtöbbjüknek sikerült reményeiket és álmaikat valóra váltania, bátorítva a barátokat és rokonokat, hogy csatlakozzanak hozzájuk.”¹⁰ Milton Friedman

és felesége könyvükben elfelejtették megemlíteni, hogy ezek a találékony és nagyon keményen dolgozó emberek otthon, Írországból ugyanezen képességekkel és ugyanilyen szabadsággal egyszerűen éhen haltak volna a burgonyavész miatt. Valami más is kellett még, mint a szabadság, és ez a más az indiánok földje volt: vagyis az akkor korlátlanul megélt erőforrások. Észak-Amerikában az indiánok megélhetését biztosító területek elfoglalásával talán a történelem legnagyobb népirtása zajlott le.¹¹

Abból a véletlenből, hogy mind Adam Smithnek a szabadpiaci elveket hirdető munkáját, *A nemzetek gazdaságát*, mind az amerikai *Függetlenségi nyilatkozatot* ugyanabban az esztendőben, 1776-ban adták ki, Milton Friedman azt a következtetést vonta le, hogy a szabadság és a szabad piacgazdaság elválaszthatatlanok.¹²

Friedman megszállottan érvelt az állami jóléti-szociális rendszerek ellen, és amit minden területen (egészségügy, oktatás, nyugdíj) javasol, az a magáncégek szolgáltatása. Igaz, nehogy a szabadversenyos kapitalizmus elveszítse arcát, a legelesettebbek részére kitalálta a negatív jövedelemadót, azaz egy adott jövedelemszint alatt jövedelem-kiegészítést azoknak, akik dolgoznak. A monetaristák nagy jelszava: nincs ingyen ebéd.¹³

A monetarizmus az az elméleti irányzat, amely szerint a makroökonómiai ingadozások fő oka a pénzkínálat változásaiban rejlik. E nézet szerint rövid távon mind a reálkibocsátás, mind az árszínvonal alakulásában a pénzkínálat változása a fő meghatározó tényező. Friedman szerint a gazdasági problémák legfőbb oka az infláció, ami pedig arra vezethető vissza, hogy az állam adók formájában túlságosan sokat von el a vállalkozói szférától és juttat a költségvetésen keresztül a kevésbé hatékony állami vállalatoknak.¹⁴

A Milton Friedman nevével fémjelzett chicagói iskola monetarista elméletének első gyakorlati megvalósítására Chilében került sor, és itt kapcsolódik össze Milton Friedman monetarizmusa Augusto Pinochet történetével. A dél-amerikai országban 1970-ben Allende került hatalomra. Széles körű gazdasági és szociális reformokat akart végrehajtani, a gazdaság állami szektorának megerősítésével, valamint – ami nagy hiba volt – az amerikai tulajdonú rézbányák államosításával. Mindezek eredményeként a külföldi (amerikai) tőke menekülni kezdett, az infláció elszabadult, az élet-színvonal zuhanni kezdett, és teret nyertek az Allende-ellenes erők. Áztán 1973. szeptember 11-én Augusto Pinochet tábornok, akit Allende két héttel korábban nevezett ki a hadsereg főparancsnokának, katonai puccsal megdöntötte a kormányt. Pinochet 1990-ig maradt az elnöki székben, és 1998-ig még a hadsereg főparancsnoka volt, vagyis 25 éven át uralta Chile politikai életét. Két évvel a katonai junta hatalomra kerülése után még mindig vágtatott az infláció. Ekkor a chicagói egyetemen tanult közgazdászok egy csoportja meghívta Friedmant, hogy tartson előadásokat, amelyeknek fő témája az infláció visszaszorítása. Friedman ekkor Pinochettel is találkozott, de ő maga sohasem volt a katonai junta tanácsadója, tanítványai, a „chicagói fiúk” hamarosan a katonai kormány legfőbb gazdasági tanácsadói lettek. Friedman látogatása után a katonai junta bejelentette, hogy az inflációt „bármilyen áron” leszorítja. A költségvetési kiadásokat lefaragták majdnem 25%-kal, a közalkalmazottak tízezreit tették munkanélkülivé, privatizálták az állami tulajdonban lévő iparágakat, liberalizálták a tőkepiacot, ezzel lehetővé tették a profit teljes kivitelét. Végezetül pedig, hogy a külföldi befektetők ne remegjenek a bizonytalanságtól, a hazai fizetőeszközt a dollárhoz rögzítették.¹⁵

A Friedman-féle sokkterápia a gyakorlatban hatásos volt: az inflációt az 1975. évi 400%-ról három év alatt 40%-ra lenyomták, viszont ez óriási áldozatot követelt a társadalomtól. 1975-ben a lakossági fogyasztás több mint 30%-kal, a GDP 10%-kal visszaesett, a munkanélküliség soha nem látott méretűre nőtt. A lázadásokat és tüntetéseket Pinochet kemény kézzel verte le, és utolsó éveiben 3000 ember életét kérték rajta számon. A kezdeti nehézségek után azonban Chile a neoliberais gazdaságpolitika mintaországává vált, ahová csapatostól zarándokoltak csodát látni a monetarizmus hívei egészen addig, míg 1982-ben a chilei gazdaság össze nem omlott.¹⁶

A fentiektől függetlenül még meg kell említeni, hogy Chilében zajlott le a világon elsőként az egészségügy és nyugdíjrendszer privatizálása. Ezeket a módszereket a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap beépítette a gazdaságpolitikájába, azaz igyekszik ezeket mindenkire rákényszeríteni, akik tőlük vesznek fel kölcsönt.¹⁷

Az előbb említett gazdasági doktrína eredményei eléggé vitathatóak. Latin-Amerikában az utóbbi három évtizedben az egy főre jutó GDP alig emelkedett, a jövedelemkülönbségek pedig kettészakították a társadalmat (nincs középosztály), és a lakosság csaknem fele ma is szegénységben él. Az embereknek elege lett a megszorításokból, és egyre többen akartak szakítani a neoliberális politikával, és szembefordultak Washington diktátumával. Így választották meg a venezuelai Hugo Chávezt, a bolíviai Moralest és a náluk mérsékeltőbb braziliai Lulát. Napjainkban Dél-Amerikában 520 millió emberből csaknem 300 millió él olyan kormányzatok irányítása alatt, amelyek határozottan szembefordultak a Washingtonból diktált monetáris politikával.¹⁸

Az ázsiai országokra is a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap kényszerítette a monetáris gazdaságpolitikát és a szabad tőkeáramlást. Ennek az eredménye először egy heves spekuláció lett, majd az 1997-es ázsiai pénzügyi válság. Ebből talán legjobban Malajzia keveredett ki. A Nyugat liberális értékei iránt nem fogékony mohamedán ország miniszterelnöke, Mohamed Mahathir a GDP zuhanását eredményező pénzügyi spekuláció után a Világbankot a Nemzetközi Valutaalappal és Soros Györggyel együtt kiűzte az országból. Az ő hú csatlósukat, Anvar Ibrahimot korrupció vádjával bebörtönlözte. Ezt követően Malajzia gazdasága fellendült, és azóta is dinamikusan növekedik.

A monetarizmus az 1980-as években érkezett meg hazánkba. Akkor a gazdaság langyos állóvízében egyre többen emlegették, hogy „kínálati politikát” lenne jó folytatni. Hogy mi is az a kínálati politika, azt az Országos Tervhivatal nem tudta, de hát más sem. Nagyon lassan derengeni kezdett, hogy ez a Milton Friedman nevével fémjelzett gazdaságpolitikai irányzat. Ezen irányzatnak van néhány fedőneve: monetarista, neoliberális gazdaságpolitika, strukturális alkalmazkodás, washingtoni konszenzus, és egyesek a globalizáció lilagőzös körülírását is ide sorolják. Az 1950-es és 1960-as években szempont volt, hogy a gazdaságirányító szervek olyan vezetők legyenek, akiknek volt vállalati gyakorlatuk, ez az 1980-as évekre megszűnt. Az irányító szervezet és vállalatokat ellepték a Marx Károly Közgazdasági Egyetem frissen végzett gyakorlati érzék és tapasztalat nélküli hallgatói. A gyakorlati ismeretek hiányát az elvi elkötelezettség helyettesítette, mégpedig a Nyugaton akkor már erősen terjedő chicagói liberalizmus irányában. Hamarosan ők lettek az irányító szervek hangadói, és ahogy a chicagói fiúk Chilében, ugyanúgy ezek a „Dimitrov téri fiúk” Magyarországon igyekeztek a gyakorlatba adaptálni az elméletet. A nyolcvanas évek végén aztán a Dimitrov téri fiúk előálltak az import liberalizálásának tervével, ezt még az MSZMP Központi Bizottsága hagyta jóvá 1988-ban, de a gyakorlati végrehajtás már többé-kevésbé az Antall-kormányra maradt. Ezután 1991-ben következett a törvények meghozása: jegybanktörvény, számviteli törvény, pénzintézeti törvény, csődtörvény. Ezek a fejtelten privatizációval megoldva azt eredményezték, hogy a hazai ipar összeomlott, külső és belső piacainkat elveszítettük, 4 esztendőn belül a munkahelyek 30%-a megszűnt, a GDP 20%-kal visszaesett, és az infláció is meglódult.

A nyugati világban Friedman elméleti felkészültségének köszönhetően komoly gazdaságpolitikai szerephez jutott, és hosszú ideig a republikánus jobboldal egyik legbefolyásosabb tanácsadójaként nagy hatást gyakorolt több nemzet gazdaságának a fejlődésére. Friedman tanai irányelvet szolgáltatottak Ronald Reagan amerikai elnöknek és Margaret Thatcher brit miniszterelnöknek egyaránt. Ők az állami költségvetés és a szociális kiadások megkurtításával, egyidejűleg adócsökkentéssel élénkítették a gazdaságot.

Az 1977-ben, washingtoni székhellyel létrehozott Cato Institute, non-profit gazdaságkutató alapítvány 2001-ben Friedmanról elnevezett díjat alapított. Az 500 ezer dollár pénzjutalommal járó kitüntetés két évente kerül kiosztásra. A legelső díjazott a magyar származású brit közgazdász professzor, Bauer Péter volt.

Milton Friedman értett magyarul, 1990-ben jár Magyarországon. A Stanfordi Egyetem Hoover Intézetének emeritus professzora Kaliforniában élt.

2006. november 16-án hunyt el San Franciscóban.¹⁹

Ménész András

■ JEGYZETEK

1. Todd G. Buchholz: *A gazdaságon innen és túl*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2000.
2. Gregory N. Mankiw: *Makroökönómia*. Osiris Kiadó, Bp., 2003.
3. Paul A. Samuelson – William D. Nordhaus: *Közgazdaságtan*. KJK – KERSZÖV, Bp., 2000.

4. Mátyás Antal: *A polgári közgazdaságtan története az 1870-es évektől napjainkig*. KJK., Bp., 1979.
5. Márkus Péter: *Bevezetés a közgazdaságtanba*. I. Kandó Kálmán Műszaki Főiskola, Bp., 1993.
6. Marx György: *Marslakók érkezése*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1999.
7. Bödök Zsigmond: *Nobel-díjas magyarok*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2009.
8. Hermann Péter: *Ki kicsoda?* Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1984.
9. Milton Friedman – Rose Friedman: *Free to Choose*. MET Publishing Corp., Florida, 1978.
10. Uo.
11. Carl Rogers: *Money Interest and Capital. A study in the foundations of monetary theory*. Cambridge University Press, 1989.
12. Mátyás Antal: *A polgári politikai gazdaságtan napjainkban*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1984.
13. Káldor Miklós: *Gazdaságelmélet – gazdaságpolitika*. KJK., Bp., 1989.
14. Meyer Dietmar: *Bevezetés a makroökonómiába*. AULA Kiadó, Bp., 1989.
15. John R. Hicks: *Érték és tőke. A keynesi gazdaságtan válsága*. KJK., Bp., 1978.
16. Terry Congdon: *Money in a Free Society* Keynes, Friedman and the New Crisis in Capitalism. Encounter Books. New York – London, 2011.
17. Uo.
18. Uo.
19. Bödök: i.m.

